

Buhara Hanlığı'nda Merkezî Yönetimin Güçlendirilmesi İçin Atılan Adımlar (1557-1583)

Muhammed Bilal Çelik*

15. yüzyılın başında Altın Orda Devleti'nin zayıflaması ile birlikte Doğu Deşt-i Kıpçak'ta yeni yapılanmalar ortaya çıkmış, bu çerçevede ulus birliğini ilk tamamlayan topluluk Nogaylar olurken, 1428 yılında da Ebu'l-Hayr Han (1428-1468) idaresinde Özbekler bir konfederasyon halinde örgütlenmişlerdir.¹ Ancak çok geçmeden ortaya çıkan Kalmuk saldırıları Ebu'l-Hayr Han'ın otoritesini sarstığı gibi ilerleyen süreçte Özbek ilinin de parçalanmasına sebebiyet vermiştir. Özbekler ancak Ebu'l-Hayr Han'ın torunu Muhammed Şibanî Han (Şahibeg, Şaybak, Şeybak, Şahbaht, d. 1451) idaresinde tekrar toparlanabilmişlerdir.

Muhammed Şibanî Han (1500-1510), atayurdu Deşt-i Kıpçak'ta tutunamayacağını anlayınca Mâverâünnehr'e göç etmiş, önce Timurlu mirzalar, ardından da Doğu Çağatay Hanlığı hükümdarı Mahmud Han'ın (1487-1508) himayesinde gücünü günden güne artırarak sonunda Semerkand'ı Babür Padişah'tan (ö. 1530) almış ve Buhara Hanlığı'nı kurmaya muvaffak olmuştur.² Yenilgi üzerine Babür, önce dayısı Mahmud Han'ın yanına, ancak Özbekler karşısında yine başarısız olununca da Kabil'e çekilmiştir.³

On yıllık hükümdarlığı süresince Buhara, Türkistan, Taşkent, Hocend ve Andican şehirlerinin yanı sıra Harezmi bölgesi ile Amu-Derya'nın güneyindeki Belh ve Herat şehirlerini hanlık topraklarına dâhil eden Muhammed Şibanî, böylece Timurlu Devleti'ne son vererek büyük bir imparatorluk meydana getirmiştir.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya/TÜRKİYE, bcelik@sakarya.edu.tr ORCID: 0000-0002-8246-134X

1 Ebu'l-Hayr Han tarafından kurulan bu konfederasyon için bkz. B. A. Ahmedov, *Gosudarstvo Koçevih Uzbekov*, Nauka, Moskva 1965.

2 Muhammed Şibanî Han dönemi için bkz. Nurten Kılıç, *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybani Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999; Abdulkadir Macit, *Şeybani Özbek Hanlığı: Siyasî, İdarî, Askerî ve İktisadî Yapı*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016, ss. 85-95.

3 Stephen F. Dale, "Bâbur", *EF*, edited by Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, and Everett Rowson, <http://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopaedia-of-islam-3>, Erişim: 24 Mayıs 2018.

Ancak Aralık 1510'da Merv şehri yakınlarında yapılan savaşta Safevi Devleti hükümdarı Şah İsmail'e (1501-1524) yenilmesi onun ölümüne yol açtığı gibi devleti de yıkılma tehlikesi atlattır. ⁴ Muzaffer olan Şah İsmail, Amu-Derya Nehri'nin batısındaki bütün toprakları, Harezmi de dâhil olmak üzere kendisine tabi kılmış, Mâverâünnehr'i de her ne kadar Özbeklere bıraksa da, onların orada toparlanmalarına engel olmak için de Babür'ü devreye sokmuştur. Safevilerin ciddi manada destek verdiği Babür, başlangıçta Pul-i Sengin Savaşı'nda (1511 yılı sonu veya 1512 yılı başı) Özbekleri yenilgiye uğratsa da, ⁵ müteakiben yapılan Kulmelik (Bahar 1512) ve Gicduvan (12 Kasım 1512) savaşlarında Özbekler karşısında ağır yenilgiye uğramıştır. Bunun üzerine Babür'ün Şah İsmail ile kurduğu ittifak da sona erince, o önce Kabil'e çekilmiş, ilerleyen süreçte de Kuzey Hindistan'a gitmiştir.

Böylece Mâverâünnehr'de hem Safevi, hem de Babür tehlikesinden kurtulan Özbekler bölgeyi kontrolleri altına almak için hemen harekete geçmişler, Buhara ve Semerkand'ın zaptından sonra Taşkent, Fergana, Hisar gibi diğer bölge ve şehirleri kendilerine tabi kılmışlardır. Müteakiben de Amu-Derya'nın güneyinde, Belh'ten itibaren neredeyse bütün Horasan'ı içine alan kapsamlı seferlerle Safevi Devleti yönetimi ve tebaasına ciddi sıkıntılar vermişlerdir. ⁶

Muhammed Şibanî Han'ın Merv Savaşı'nda öldürülmesi üzerine, önce 1511 yılı baharında bir kurultay düzenlenmiş, Taşkent, Semerkand ve Buhara'nın tekrar kontrol altına alınmasını müteakip 1513 yılında ikinci bir kurultay daha yapılmıştır. ⁷ Kurultayda hanedanın o dönemki en yaşlı üyesi

4 *Alemara-yı Şah İsmail*, Ed: Asgar Muntezir Sahib, Tahran 1384 hş, ss. 352-385; Ghulam Sarwar, *History of Shah İsmail Safawi*, Muslim University, Aligarh 1939, ss. 58-64; Mir Seyyid Şerif Rakim Semerkandî, *Tarih-i Rakim*, ed: Minuçehr Setudeh, Tahran 1380 hş, ss. 91-94.

5 Hatta bu savaşta Söyünç Hoca Han'ın oğullarından Hamza ve Mehdi Sultanlar esir alınarak Babür tarafından idam edilmişlerdir. Bu savaş sayesinde Babür Semerkand'a kadar olan bütün Özbek topraklarını kendisine tabi kıldığı gibi Semerkand'da üçüncü kez tahta çıkarak hutbeyi Şii imamlar ve Şah İsmail adına okutmuştur. Bkz. Hafız-i Tanîş Buhari, *Şeref-Name-yi Şahi (Kniga Şahskoy Slavı)*, Faksimile Rukopisi D 88, Perevod s Persidskogo, Vvedenie, Primeçaniya i Ukazateli M. A. Salahetdinovoy, c: I, Izdatel'stvo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskova 1983, ss. 85-86.

6 Muhammed Şibanî Han sonrası Özbeklerin toparlanması ve Horasan seferleri için bkz. Martin B. Dickson, *Shah Tahmasb and Uzbeks (The Duel for Khorasan with Ubayd Khan: 930-940/1524-1540)*, Princeton Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1958.

7 Bu iki kurultayda alınan kararlar Türkistan'da bundan sonraki 350 yıllık devlet yapılanmasını belirlemiştir denilebilir. Bkz. R. D. McChesney, *Waqf in Central Asia: Four Hundred Years in the History of a Muslim Shrine, 1480-1889*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1991, s. 51.

olarak⁸ Köçkuncü Muhammed⁹ (Küçüm Han, 1512-1530) seçilmiştir. Bu kurultayda alınan karara göre, hanlıktaki büyük yönetim bölgelerinin yöneticileri ile onlara destek veren kabile beyleri arasında yapılacak istişare ve varılacak mutabakata dayanan bir sistem oluşturulmuş, bunun yanı sıra hanlık dört güçlü ve birbirinden nispeten bağımsız merkeze ayrılmıştır. Ebu'l-Hayr Han'ın her bir oğlu¹⁰ ve bu oğulların soyundan gelenler tarafından idare olunan bu merkezlerin dağılımı şöyleydi: Söyüncüklüler Taşkent; Köçkuncülüler Semerkand; Şahbudaklılar Buhara; Cambeglıler Miyankal (1526'dan sonra Belh). Bu şekilde paylaşımı müteakip Semerkand hanlık başkenti olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir.¹¹

Kaynaklarda her biri *soyurgal* olarak nitelenen yukarıda adları zikredilen bu yönetim bölgelerinin sahipleri, esasında Cengizli sultanlar olmalarına rağmen ilerleyen süreçte onlar 'han' olarak da anılmışlardır. Bu durumda esas hükümdar 'uluğ han' olarak nitelenmiştir. Soyurgalların sahiplerinin vergi koyma ve toplama ile bölgesinde asker yetiştirme hakkı vardı. Özellikle muktedir soyurgal sahipleri bu konuda daha rahatlardı. Aynı şekilde kendi atahklarını kendileri seçiyorlar, soyurgal içindeki diğer atamaları da kendileri gerçekleştiriyorlardı. Hanlık adına büyük sefer düzenleneceği zaman 'uluğ han'ın bütün soyurgal sahiplerinin onay ve yetkisini alması gerekmekteydi.¹² Bu durum hanlık makamının gücünü ister istemez tehdit ve tahdit ediyor, merkezî bir otorite kurmayı zorlaştırıyordu. Başka bir deyişle hükümdarın rahat ve özgürce karar almasına engel oluyordu.

8 Yerleşik kurala göre hanedan üyeleri içinde en yaşlı kimse tahta o çıkar, genç olanlar herhangi bir iddiada bulunmazlardı. Bkz. Zeyneddid Mahmud Vasîfî, *Bedâiyü'l-Vekâyi*, c: I, Tashih: Aleksander Beldirof, İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1349 hş, s. 38; Fazlullah b. Ruzbihan Huncî, *Mihmannâme-yi Buhara: Tarih-i Padîşahî-yi Muhammed Şibanî*, ed: M. Sutudeh, Tahran 1341 hş, s. 42.

9 Köçkuncü Muhammed, Ebu'l-Hayr Han'ın oğlu, Muhammed Şibanî Han'ın amcasıdır. Köçkuncü Muhammed'in tahta çıkması nedeniyle bazı kaynaklar hanedana "Şibanîler" demekten kaçınır ve daha çok bu hanı da içine alması için hanedana "Ebu'l-Hayrılar" ismini verir.

10 Ebu'l-Hayr Han'ın 4 oğlu vardı: Şah Budak (onun oğulları Muhammed Şibanî ve Mahmud Şah'tır. Mahmud Şah'ın oğlu Ubdeyullah'tır), Hoca Muhammed (Hocuğum da denilir; oğulları Bubay ve Cambeg'dir. Cambeg'in oğullarından Pir Muhammed ve İskender ileride han olacaklardır), Köçkuncü Muhammed (oğulları Ebu Said, Abdullah ve Abdullatif, üçü de han olmuşlardır) ve Söyüncük (Sevinç de denilir; oğlu Nevruz Ahmed han olmuştur).

11 Buharî, *age.*, c: I, s. 86-87, McChesney, *Waqf*, s. 54.

12 Robert D. McChesney, "Central Asia VI. In the 10th-12th/16th-18th Centuries", *Elr*, c: V, 1992, s. 176-177.

Ubeydullah Sultan'ın¹³ (1487-1540) hem fiili (1511-1533), hem de resmî (1533-1540) yönetici/han olduğu yıllarda bu duruma dair pek çok örnek vardır. Mesela, 1524 yılında Şah İsmail vefat edince, Buhara hâkimi Ubeydullah Sultan bu durumdan yararlanmak isteyerek Köçküncü Han ve diğer Şibanî sultanlarla bir anlaşmaya varmış, buna göre Amu-Derya Nehri'ni geçerek Horasan üzerine sefer düzenlemiştir. Yine Ubeydullah (artık han) 1536 sonbaharında Herat'ı zapt edince Şah Abbas bir orduyla Horasan'a hareket etmiştir. Bunun üzerine Ubeydullah, Safevi ordusu ile savaşmak için emirleriyle toplantı yapmış, ancak emirler düşmanın güçlü olduğunu ifade etmişler, hatta kendileriyle gelmezse zorla götürüleceklerini belirtmişlerdir. Ubeydullah'ın ısrarı fayda vermeyince dönüş yoluna geçmişler, Belh üzerinden Buhara'ya ulaşmışlardır.¹⁴

Merkezî yönetimin bu zayıflığı sadece dış siyasette değil iç siyasette de kendisini göstermekteydi. Soyurgal yöneticileri arasında birbirlerine düşmanlık, birbirlerinin topraklarına hücumlar veya birbirleri aleyhine genişleme girişimleri, ya da bir soyurgal bölgesinin doğal yayılma alanına diğer bölgenin müdahalesi sıklıkla yaşanır olmuştur. Bu çerçevede Canıbeglilerden Kistan Kara Sultan (ö. 8 Ekim 1544)¹⁵ 1526 yılında Belh'i zapt ederek soyurgal merkezini buraya taşımıştır. Köçküncülüler ise Bedeşan ve Fergana yönünde genişleme siyaseti izlemişlerdir. Taşkent merkezli soyurgala sahip olan Söyüncülükler ise doğu ve kuzey yönünde genişleme gayreti içinde olmuşlardır. Ubeydullah'ın siyaseti çerçevesinde Şahbudaklılar ise Horasan'ı kendilerine hedef olarak seçmişlerdir.

1530 yılında Köçküncü Muhammed ölünce yerine kurultayda alınan karar gereğince *kalgay* (veliaht) ilan edilen kardeşi Söyüncük geçmesi gerekiyordu. Ancak

- 13 Ubeydullah Sultan, Muhammed Şibanî'nin kardeşi Mahmud Şah'ın (1454-1504) oğludur. İsmi dönemin meşhur suflerinden Hoca Ubeydullah-ı Ahrar'dan almıştır. Bkz. Buhari, *age.*, c: I, s. 85. Mahmud Şah, Kunduz'un fethinden sonra hastalanmış ve çok geçmeden de vefat etmiştir. Ubeydullah, Muhammed Şibanî'nin ölümünden 1533 yılında han oluncaya kadar hanlıktaki temel belirleyici kişi olmuştur. Dolayısıyla resmî han olmasa da fiili han olarak onu kabul etmekteyiz. Ancak dönemin meşhur tarihçilerinden Muhammed Haydar Duğlat'ın (ablasi Ubeydullah'ın hanımlarından biridir) da işaret ettiği gibi, Ubeydullah Sultan isteseydi, amcası Muhammed Şibanî'nin ölümünden sonra kendisi han olabilirdi. Bkz. Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi*, çev. E. Denison Ross, Türkçesi Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 457. Ancak geleneğe uymuş ve böyle bir talepte bulunmamıştır. Bu süreçte Buhara soyurgalı onun elindeydi. Zaten han olduktan sonra da başkenti Buhara'ya taşımıştır.
- 14 Eskandar Beg Monshi, *History of Shah Abbas the Great (Tarik-e Alamara-ye Abbasi)*, Westview Press, Boulder, Colorado 1978, s. 107; Hasan Rumlu, *A Chronicle of the Early Safawis, Being the Ahsanu't-Tawarikh of Hasan-i Rumlu*, c: II, Ed: C. N. Seddon, Oriental Institute, Baroda 1934, s. 126.
- 15 Muhammed Yar ibn Arab Katagan, *Musahhiru'l-Bilâd: Tarih-i Şibanîyan (Sede-i Dehom-ı Hicri)*, ed: Nadire Celâfî, Miras-ı Mektub, Tahran 1385 hş, s. 185.

o 1525 yılında ölünce yeni kalgay Cambeg¹⁶ yapıldı. Ne var ki o da 1529 yılında ölüp çok geçmeden Köçkuncü de ölünce hanlık tahtına Köçkuncü'nün en büyük oğlu Ebu Said (1530-1533) geçti. Onun da 1533'te ölümü üzerine Muhammed Şibanî'nin yeğeni Ubeydullah yeni han oldu. Onun han olması ile birlikte başkent de Semerkand'dan Buhara'ya taşındı.

Ubeydullah'ın 'uluğ han' olmasıyla birlikte merkezi otorite nispeten güçlense de, yine de, yukarıda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi, soyurgal sahipleri hem iç, hem de dış siyasette müstakil hareketlerini sürdürmüşlerdir. Bu çerçevede Köçkuncülüler Semerkand, Şehrisebz, Karşı; Cambegliler iki parçaya ayrılıp Canibeg'in oğlu İskender Miyankal, diğer oğlu Pir Muhammed Belh; Şahbudaklılar Buhara, Söyüncülüler ise Taşkent, Türkistan ve Fergana vadisine hükmetmişlerdir.

1540 yılında Ubeydullah Han ölünce yeni han önce Köçkuncü'nün ikinci oğlu Abdullah (I. Abdullah Han) olmuş,¹⁷ ancak altı aylık yöneticiliğinin ardından aynı yıl içinde ölünce üçüncü oğlu Abdullatif başa geçmiş ve tahtta 1552 yılına kadar kalmıştır. Ubeydullah'ın ölümüyle birlikte Buhara'nın da başkentliği sona ermiş, Köçkuncülülerin merkezi Semerkand olduğu için Abdullatif Han burayı tekrar başkent yapmıştır. Buhara soyurgalının başına ise Ubeydullah'ın en büyük oğlu Abdülaziz geçmiş ve bu görevini öldüğü tarih olan 1550 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁸ Taşkent'te Söyüncülü Nevruz Ahmed, Belh'te Canibegli Pir Muhammed, Miyankal'da ise yine Canibegli İskender bulunmaktaydı.

Artık iyice belirginleşen ve rekabet halini alan bu parçalı yapı içinde çatışma kıvılcımını ilk olarak Taşkent hâkimi ve 1552-1556 yılları arasında 'uluğ han' olacak olan Nevruz Ahmed (Barak) ateşlemiştir. 1540 yılında Ubeydullah Han'ın ölmesi üzerine Buhara soyurgalı idare eden oğlu Abdülaziz'e karşı Abdullatif Han ile işbirliği içinde harekete geçen Nevruz Ahmed, çok geçmeden buraya sahip olunca, Abdülaziz de Belh'e sığınmak zorunda kalmıştır. Ancak o dönemde yüksek bir nüfuza sahip olan Cuybarî¹⁹ şeyhlerinden Hoca Muhammed İslam b.

16 Cambeg, Ebu'l-Hayr Han'ın oğullarından Hoca Muhammed'in oğludur. Şibanîler Hanedanı'nda tahta çıkan hükümdarların çoğu onun soyundan geldiği için önemli bir kişiliktir. 20 Mart 1529'da Kermine şehrinde vefat etmiştir. Bkz. Katagan, *age.*, s. 181-183.

17 Ancak bu durum onun yetenek veya kapasitesinden değil, sadece hanedanın en yaşlı üyesi olması hasebiyle gerçekleşmiştir.

18 Abdülaziz için bkz. Katagan, *age.*, s. 141; Semerkandi, *age.*, s. 126-127.

19 16. yüzyılda Buhara Hanlığı'ndaki en güçlü tarikat olan Cuybarîler, Nakşibendiyye Tarikatı'na mensupturlar. Türkistan'ın meşhur sufilerinden Mahdum-ı Azam Hoca Ahmed Kâsânî 1542 yılında ölünce mürsitliğini yaptığı Kâsânîyye olarak isimlendirilen tarikatı İshâkiyye, Âfâkiyye ve Cuybâriyye isimleri altında üçe ayırmıştır. İlk iki tarikat daha çok Doğu Türkistan'da yaşam

Hoca Ahmed, Nevruz Ahmed ile anlaşmazlık yaşayınca, Abdülaziz Buhara'yı geri almayı başarmıştır.²⁰

Abdülaziz ardında erkek çocuk bırakmadan 1550 yılında ölünce soyurgalın yeni liderinin kim olacağı konusunda kargaşa çıkmıştır. Hak, Abdülaziz'in kardeşi Muhammed Rahim'in olsa da o, bu görevi istememiş,²¹ bunun üzerine sıra en yaşlı üye olan Muhammed Şibanî Han'ın Söyünç Muhammed isimli oğlundan olan Muhammed Yar'a (ö. 1554) gelmiştir. Dolayısıyla Abdülaziz'den sonra Buhara soyurgalının yeni yöneticisi Muhammed Yar olmuştur.²² Ancak Muhammed Rahim'in oğlu Burhan Sultan (ö. 1557) babasının munis tabiatının tersine muhteris biriydi ve onun yerine kendisinin bu görevi üstlenebileceğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine soyurgal yönetim bölgesinde kargaşa ortaya çıktı.²³ Bundan istifade etmek isteyen Belh soyurgalının yöneticisi Canıbeglilerden Pir Muhammed²⁴ Buhara'ya hücum etmiştir.²⁵ Böylece Buhara Hanlığı'nda soyurgallar arasında

---

alanı bulurken Cuybâriyye Tarikatı Buhara Hanlığı'nda etkin olmuştur. Tarikat birbiri ardı sıra mürit olan Muhammed İslam Cuybârî (1482-1563), Hoca Sa'd (1531-1589) ve Hoca Taceddin Hasan (1574-1646) dönemlerinde Buhara Hanlığı'nda merkezî yönetimin tesisinde belirleyici olmuşlardır. Bu tarikat ve hanlıktaki nüfuzu hakkında ana kaynak Bedreddin ibn Abdusselam ibn Seyyid İbrahim el-Hüseynî el-Keşmirî tarafından kaleme alınan *Ravzatu'r-Rudvan ve Hadikatü'l-Gılman* (Özbekistan Şarkşinâslık Enstitüsü, No. 2094, Taşkent) isimli menkıbevi eserdir. Ayrıca bkz. P. P. Ivanov, *Hozıyastvo Cuybarskih Şeyhov: K'İstorii Feodal'nogo Zemelâdeniya v Sredney Azii v XVI-XVII vv.*, Izd-vo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1954; B.A. Ahmedov, "Rol' Cuybarskih Hoces v Obşestvenno-Politiçeskoy Jizni Sredney Azii v XVI-XVII vv.", *Duhovenstvo i Politiçeskaya Jizn na Blijnem i Srednem Vostoke v Period Feodalizme*, Nauka, Moskova 1985, s. 16-31; R. D. McChesney, "Juybâris", *Elr*, c: XV, 2009, s. 262-268.

- 20 1540'lardan itibaren Cuybarî Tarikatı'nın Buhara'ya verdiği önem ve buradaki edinimleri için bkz. Florian Schwarz, "Bukhara and Its Hinterland: The Oasis of Bukhara in the Sixteenth Century in the Light of the Juybarî Codex", *Bukhara: The Myth And The Architecture*, ed: Attilio Petruccioli, Aga Khan Program for Islamic Architecture at Harvard University and the Massachusetts Institute of Technology, Cambridge [Mas.] 1999, s. 79-92; Ayrıca bkz. Macit, *age.*, s. 105.
- 21 Bir rivayete göre ise, görevi üstlenmek amacıyla Buhara'ya gelirken yolda hastalanmış ve ölmüştür. Bkz. Muhammed Selim Bek b. Muhammed Rahim, *Keşkül-i Selimî ve Tarih-i Mütekaddimîn ve Müteahhirîn*, ed: Molla Abdülkerim b. Molla Abdurrezzak, Taşkent 1912, s. 241.
- 22 Buhari, *age.*, c: I, s. 132.
- 23 Mansura Haidar, *Central Asia in the Sixteenth Century*, Manohar Publishers & Distributors, New Delhi 2002, s. 183.
- 24 12 Nisan 1546 tarihinde Belh yönetimini üstlenen, 1556-1561 yılları arasında da hanlık yapan Pir Muhammed (ö. 2 Mart 1567) Cambeg'in Kistan Kara'dan sonraki ikinci büyük oğlu olup bildirmimize konu olan II. Abdullah'ın (1583-1598) da amcasıdır. Onun için bkz. Katagan, *age.*, s. 186-188.
- 25 Onun Buhara'ya geliş tarihi 17 Ağustos 1550'dir ve kuşatma bir yıl sürmüştür. Bkz. Katagan, *age.*, s. 187.

birbirinin topraklarını ele geçirme mücadelesi ciddi manada başlamış oldu. Bu süreç takriben II. Abdullah'ın 1583 yılında tahta çıkına kadar devam edecektir, ki tebliğimizin ana konusunu da bu süreç oluşturmaktadır.

Pir Muhammed'in Buhara'ya saldırması üzerine Muhammed Yar, hem Söyüncülüklerden Nevruz Ahmed'e (Barak), hem de o sırada han olan Köçküncülü Abdullatif'e yardım için başvurmuştur. Onlar olumlu yanıt vererek hemen harekete geçince Pir Muhammed zor durumda kalmıştır. Buhara'da Şahbudaklılar yönetime tekrar sahip olmuşlar ve Burhan Sultan ön plana çıkmıştır. Cambegililer her ne kadar güç ve itibar kaybetse de mücadeleden vazgeçmemişlerdir. Cambegililer ailesinden Kermine ve Miyankal soyurgalı sahibi İskender Sultan'ın²⁶ Ağa Can Begüm'den doğan oğlu Abdullah Sultan (1583-1598 yılları arası han), 1552 yılında Buhara Hanlığı tahtına oturan Nevruz Ahmed Han (Barak 1552-1556) ile iki kez savaştır. Ancak, Abdullah 1552 yılında yapılan savaşta Belh'e, 1556'daki savaşta da Meymene'ye çekilmek zorunda kalmıştır.²⁷ Her ne kadar tebaasına karşı hoşgörüsüz ve adaletsiz olsa da, Nevruz Ahmed müzisyen ve şairliğinin yanı sıra iyi bir komutan ve savaşçıydı.²⁸ Ayrıca Nevruz Ahmed'i Osmanlı Devleti hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566), Buhara Hanlığı yönetiminde tek muhatap kabul etmesi ve yeniçeri askeri ile top göndermesi,²⁹ buna ilaveten Yarkend Hanlığı hükümdarı Sultan Abdurreşid Han (1533-1560) ile müttefikliği ona güç ve itibar kazandırmıştır. Dolayısıyla, Abdullah Sultan yönetim bölgesi olan Miyankal'a ancak Nevruz Ahmed Han'ın 1556'daki ölümü üzerine dönebilmiştir.³⁰

26 1561-1583 yılları arasında hanlık makamını üstlenecek olan İskender Sultan, Cambeg'in oğludur. Cambeg'in 1529 yılında ölümünden sonra Miyankal ve Kermine soyurgalının yöneticisi olmuştur. Ancak zihni melekeleri zayıf olduğundan esas sorumluluk oğlu Abdullah Sultan'da olmuştur, ki bu durum İskender'in hanlık yaptığı dönemde de devam etmiştir. Onun için bkz. Katagan, *age.*, s. 202-205.

27 Buhari, *age.*, c: I, s. 169, 182, 185, 188-189; Katagan, *age.*, s. 224-225; Yuri Bregel, "Abdallah Khan B. Eskandar", *Elr.*, c: I, s. 198, Macit, *age.*, s. 107-108.

28 Haidar, *age.*, s. 188. Onun dönemi için bkz. Katagan, *age.*, s. 159-160.

29 Gerçi bu asker ve toplar Safevilere karşı yapılacak sefer için gönderilmişti. Ancak Barak Han bunlardan hanlık içindeki otoritesini tesis amacıyla yararlandı. Bkz. Seydi Ali Reis, *Mir'at-ül Memalik (Ülkelerin Aynası)*, ed: Necdet Akylıdız, Tercüman 1001 Temel Eser, ty, s. 88-89; *The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis in India, Afghanistan, Central Asia, and Persia During the Years 1553-1556*, Translated from the Turkish with notes by A. Vambery, Luzac, Londra 1899, s. 69-70; A. Ahat Andican, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 148-150.

30 Nevruz Ahmed, 1556 yılında kazandığı zaferi kutlamak için büyük bir şölen tertip ettirmiş, ancak içkiyi fazla kaçırmış hastalanmış, çok geçmeden de Eylül-Ekim (Zilkade 963) ayında vefat etmiştir. Bkz. Buhari, *age.*, c: I, s. 189-190; Katagan, *age.*, s. 241.

1552 yılından itibaren Camibeglilerin bu mücadelesinde Abdullah Sultan'ın önemli bir sima olarak ön plana çıkması Cuybarî Tarikatı'nın müşşidi Hoca Muhammed İslam'ın (1482-1563) dikkatini çekmiş ve onu desteklemesini gündeme getirmiştir.³¹ Muhtemelen hocanın Nevruz Ahmed'den yüz çevirmesinin nedeni, Nevruz Ahmed'in dinî kurumların siyasete müdahale etmesine karşı olmasıdır.³² Abdullah Sultan hocanın bu desteği oldukça önemsemiş, babası İskender Sultan ile birlikte hocanın müritleri olmuşlardır.³³ Çünkü verdiği mücadelede ailesi içinde kendisine rehberlik edecek, yardımcı olacak veya elinden tutacak biri yoktu. O bu eksikliğini ya da açmazını Cuybarî Tarikatı'nın desteği ile gidermeye çalışmış, çok da faydasını görmüştür. Aslında Abdullah Sultan kendini hanlığa taşıyacak bu mücadelesinde sadece Cuybarî Tarikatı ile değil Nakşibendiliğin diğer kollarıyla da yakın ilişkiler kurmuş ve çeşitli şekillerde onların yardımını almıştır.³⁴

Nevruz Ahmed Han 23 Eylül 1556'da³⁵ ölünce hanlık tahtına Pir Muhammed Belh şehrinde çıkarılmıştır. Dolayısıyla başkent de Belh'e taşınmıştır. Han Pir Muhammed olsa da günden güne yıldızı parlayan kişi onun yeğeni Abdullah Sultan olmuş, Hoca İslam'ın da desteği ile Mâverâünnehr'de egemenlik alanını genişletmeye başlamıştır. 1556 yılında Barak Han'ın ölmesi üzerine Miyankal'a

31 Cuybarî Tarikatı'nın müşşidi Hoca İslam o dönemde Buhara Hanlığı'nda çok önemli bir simaydı. 1558 yılının Aralık ayında Buhara şehrine gelen Anthony Jenkinson onu muhtemelen şeyhülislamlık makamından dolayı "metropolit" olarak nitelemiş ve handan daha fazla hürmet edilen kişi olarak tasvir etmiştir. Bkz. Anthony Jenkinson, *Early Voyages to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and other Englishmen with some Account of the First Intercourse of the English with Russia and Central Asia by Way of the Caspian Sea*, c: I, ed. E. Delmar Morgan and C. H. Coote, Londra 1886, s. 83-84, 93.

32 A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türk İli, Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 197.

33 Muhammed Selim Bek b. Muhammed Rahim tarafından kaleme alınan "Keşkül-i Selimî ve Tarih-i Mütেকaddimîn ve Mütעהhirîn" isimli eserde Abdullah Sultan'ın mücadeleye başlaması ve Cuybarî şeyhleri ile iletişime geçmesi şu şekilde aktarılır: Abdullah Sultan gençliğinde her gün ava çıkar ve her gün kendisine bir mülazımı refakat ederdi. Bir gün sıra Kul Baba Kükeltaş'a gelmiş ve av sırasında bir 'delilik' yaparak sultanı korkutmuş, sultan da onu oklatmak istemiştir. Ancak tam o sıra Kul Baba Kükeltaş, ona dönerek 'etrafında cesur olduğunu söyleyen bu kadar insan var, ama hepsi kaçıştı. Buhara'da Burhan Sultan'ın zulmü ayyuka çıktı, babanın durumu bellidir. Burhan Sultan'ın zulmüne son vermek size düşer' dedi. Bunun üzerine Abdullah Sultan, 'doğru söylersin, ancak Hoca Cuybarî'nin desteği olmadan bir şey yapamayız. Onun desteğine muhtacız.' deyince, Kul Baba onu hocaya götürülebileceğini söyler. Hoca onları çok iyi karşılamış ve onlara dua etmiştir. Hocanın duasını alan Abdullah Sultan mücadeleyi başlatmıştır. Bkz. Muhammed Selim Bek, *age.*, s. 241-242. Abdullah Sultan'ın harekete geçmeden önce Cuybarî Hoca'nın yanına gitmesi *Tarih-i Rakamî*'de de teyit edilmiştir. Bkz. Semerkandi, *age.*, s. 131.

34 Haidar, *age.*, s. 207.

35 Katagan, *age.*, s. 187.

dönen Abdullah Sultan, buranın yönetimini kardeşi Abdulkuddüs'e (ö. 1598) bırakarak Şehrisebz üzerine yürümüştür. Bir gece baskısıyla şehri ele geçiren Abdullah Sultan, müteakiben Miyankal'a geri dönmüştür.³⁶

Nevruz Ahmed ölünce Semerkand soyurgalı onun oğullarından Baba Sultan'a kalmış, diğer oğlu Derviş Sultan ise Taşkent'in yönetimini üstlenmiştir. Başlangıçta Baba Sultan Köçkücülü Ebu Said ve Abdullatif'in oğulları ile iş birliği yapsa da bu ittifak uzun sürmemiş, bunun üzerine Ebu Said ile Abdullatif'in oğulları taraf değiştirerek Abdullah Sultan ile birlikte hareket etme kararı almışlar ve onu Semerkand'a davet etmişlerdir. Bunu duyan Baba Sultan, Semerkand kalesini güçlendirdiği gibi kardeşi Derviş Sultanı da yardıma çağırmıştır.³⁷ Bunun üzerine harekete geçen Abdullah Sultan, Baba Sultan ile Derviş Sultan'ın orduları birleşmeden önce Derviş Sultan, ardından da Baba Sultan'ı yenilgiye uğratarak Nisan 1557'de şehirde kontrolü sağlamıştır.³⁸ Müteakiben Mayıs 1557'de Buhara'yı kuşatan Abdullah, çok geçmeden şehrin yöneticisi Burhan Sultan'ın öldürülmesi sayesinde burayı hükmü altına almıştır.³⁹ Böylece Şahbudaklıların iktidarına son verildiği gibi Buhara da artık Canıbeglilerin yönetim bölgesine dâhil olmuştur.⁴⁰ Sonrasında seferlerine devam eden Abdullah Sultan Karşi, Nesef ve Çarcuy'u birbirini ardı sıra ilhak etmiştir.

18 Ağustos 1560 tarihinde Bedeşşan hâkimi Babürlü Süleyman Mirza'nın Belh'e hücumu üzerine, Abdullah Sultan tekrar harekete geçmiştir. Babürlü ordusunu yenilgiye uğrattığı gibi 11 Eylül 1560'ta Süleyman Mirza'nın oğlu İbrahim'i de esir almıştır.⁴¹

Belh'in kurtarılmasından sonra Pir Muhammed Han (1556-1561) ona Buhara'ya sahip olma karşılığında Belh'i teklif etmiştir. Pir Muhammed'e göre, Belh şehri, bir yandan Safevi, bir yandan da Babürlü saldırılarına oldukça açık güvensiz bir konumdaydı. Eğer başkenti Buhara'ya taşıyabilirse, kendi güvenliği artacaktı. Ancak Pir Muhammed Han ile Abdullah Sultan arasındaki bu becayiş planını

36 Buhari, *age.*, c: I, s. 193-196; Haidar, *age.*, s. 196.

37 Katagan, *age.*, s. 160.

38 Katagan, *age.*, s. 225.

39 Abdullah Sultan'a karşı bu mücadelesinde Buhara hâkimi Burhan Sultan'a tüfekli yaklaşık 2.000 Osmanlı askeri de yardımcı olmuştur. Bkz. Buhari, *age.*, c: I, s. 209. Ne var ki sonunda Hoca İslam'ın da desteğiyle Abdullah Sultan şehri ele geçirmiştir.

40 McChesney, *Central Asia*, s. 181.

41 Buhari, *age.*, c: I, s. 231-240; Katagan, *age.*, s. 187, 250-252.

Hoca Muhammed İslam Cuybârî öğrenince, özellikle kendisine danışılmadan böyle bir girişimin olmasından çok rahatsız olmuştur. Tam da bu sırada Pir Muhammed Han'ın oğlu Din Muhammed'in (ö. 1578) babasına isyan etmesi Abdullah Sultan'a büyük bir fırsat vermiş, Buhara'yı Pir Muhammed'e teslim etmediği gibi onun elinden hanlık makamını alarak babası İskender'i (1561-1583) 1561 yılının Mayıs ayında Miyankal'dan getirterek Buhara'da han ilan ettirmiştir.⁴² Böylece Abdullah Sultan siyasi planlarında bir safhayı daha geçmiştir. Çünkü babası İskender'in yetersiz olmasından dolayı tüm güç ve iktidar Abdullah Sultan'ın elinde toplanmıştır.

Şahbudaklıların tasfiyesi ile Canbeglilerin (Abdullah Sultan'ın) mücadele edeceği iki rakibi kalmıştır: Köçküncülüler ve Söyüncülüler. Köçküncü Muhammed'in oğlu Ebu Said'in (1530-1533) oğullarından Civanmerd Ali (1572-1578 arası Semerkand hanı) ile Sultan Said (ö. 1572) Semerkand soyurgalına sahipken, Söyüncük'ün oğlu Nevruz Ahmed'in oğulları Derviş Sultan (ö. 1578) Taşkent'te, Baba Sultan (1556-1582) ise Türkistan'da hüküm sürmekteydi.

O dönemde Canbeglilerin, dolayısıyla da Abdullah Sultan'ın yönetimine muhalefet edebilecek en güçlü kişi Baba Sultan'dı. Kazak hanları, Hisar hâkimi ve Abdullatif Han'ın (1540-1552) oğul ve yeğenleri ile ittifak görüşmeleri yapan Baba Sultan zaten bu niyetini çok geçmeden belli etmişti.

Esasında İskender han ilan edilince Baba Sultan'ın ağabeyi Derviş Sultan, Ağustos 1562'de Abdullah ile dostluk kurmak için girişimde bulunmuş ve Buhara'ya tabiiyet bildirmeye gelmiştir. Ancak Baba Sultan tabiiyet bildirmese de bir süre sessiz kalmıştır. Bu durum Hoca Muhammed İslam Cuybarî'nin 24 Eylül 1563 tarihindeki ölümüne değin devam etmiştir.⁴³ Hocanın ölümü Abdullah Sultan'ın en büyük destekçisinden mahrum kalması anlamına geliyordu. Dolayısıyla Abdullah Sultan takriben 4 yıl askeri operasyon anlamında hareketsiz kalmış, bu süreyi daha çok hanlığın molla ve şeyhleri ile ittifaklar kurmak ile geçirmiştir. Bunun yanı sıra başkentte medrese, ribat ve han gibi kamu yararı güden binalar yaptırarak halkın desteğini temine gayret göstermiştir.⁴⁴

Bu arada Özbek sultanlarının muhalefetini/isyanlarını önlemek, babasının konumunu güçlendirmek, sabık han Pir Muhammed'in harekete geçmesine

42 Buhari, *age.*, c: I, s. 242-246; Katagan, *age.*, s. 203, 225-226, 252-256; Haidar, *age.*, s. 202-203.

43 Hocanın vefat tarihi için bkz. Semerkandi, *age.*, s. 136.

44 Haidar, *age.*, s. 209-210; Buhari, *age.*, c: I, s. 253-259.

engel olmak, Özbek kabilelerin desteğini elde etmek ve iktisadi sorunları çözmek amacıyla Abdullah Sultan, Horasan üzerine sefer düzenlemeye karar vermiştir.⁴⁵ Bu çerçevede ilk olarak Herat üzerine yürümüş, ancak Safevi ordusunun büyüklüğü ile Özbek sultanlarının uyum ve iş birliğindeki zayıflık başarısızlığa neden olmuştur. Ancak yılmayan Abdullah Sultan tekrar harekete geçerek Mayıs 1567'de Merv'e bir sefer düzenlemiş, ne var ki yine ileri gelenler arasındaki uyumsuzluk nedeniyle sadece baraj tahrip edilebilmiştir. Müteakiben bir yandan Şehrisebz, bir yandan da Semerkand'ın alınması için büyük gayret gösterse de bir türlü amacına ulaşamayınca ümitsizliğe düşen Abdullah Sultan, Kelan Hoca Kasım Şeyh Azizan'a giderek iktidar mücadelesini bırakıp hacca gitmeye niyetlendiğini bildirmiştir. Ancak şeyh bu önerisini kabul etmeyerek mücadelesine devam etmesini istemiştir. Uzun bir mücadelenin ardından Nisan 1569'da Şehrisebz üzerine yürüyerek burayı sonunda kendisine tabi kılmıştır.⁴⁶ Arkasından kalabalık bir ordu ile Semerkand'a giden Abdullah Sultan buranın yöneticisi ile şiddetli savaşlar yapmıştır. Ne var ki, şehre sahip olamamıştır.

Semerkand'ı ele geçiremeyince Abdullah Sultan yönünü Belh'e çevirmiştir. 2 Mart 1567'de Pir Muhammed b. Canibeg vefat edince soyurgalın idaresini oğlu Din Muhammed üstlenmişti.⁴⁷ Ancak Abdullah Sultan'ın son dönemde yaptığı savaşlardan hiçbirine Din Muhammed destek olmamıştı. Bunun üzerine Abdullah Sultan harekete geçmeye karar vermiş ve ilk olarak Endhuy'a hücum etmiştir. Buradan sonra Şibergan'a yönelen Abdullah Sultan, burayı da ele geçirdikten sonra Belh'e gitmiştir. Bunun üzerine Din Muhammed teslim olarak barış istemiştir.⁴⁸

1571 yılında Tirmiz'i kuşatan Abdullah Sultan Haziran 1572'de şehri almaya muvaffak olarak buraya kuzeni Mahmud Sultan'ı (amcası Süleyman'ın oğlu) atamıştır. Dönüş yolunda Semerkand hâkimi Sultan Said'in öldüğünü ve Baba Sultan ile Derviş Sultan'ın Taşkent, Türkistan, Ahsikent, Endican ve Hocend askerleriyle şehri kendi kontrollerine almaya gittiğini öğrenince hemen harekete geçen Abdullah Sultan,⁴⁹ ne var ki, Belh valisi Din Muhammed'in kendisine zamanında ordu göndermemesi üzerine bu sorunu kökünden çözmeye karar vermiş ve oraya gitmiştir. Bu arada Din Muhammed'in Belh'in en güçlü kabilesi Naymanlar ile de arası açılmış, Nayman Kabilesi ileri gelenleri Abdullah Sultan'a

45 Mcchesney, *Waqf*, s. 64; Haidar, *age.*, s. 210.

46 Buhari, *age.*, c: II, s. 27-38; Semerkandî, *age.*, s. 155-156.

47 Onun için bkz. Katagan, *age.*, s. 188-189.

48 Buhari, *age.*, c: II, s. 82-91; Katagan, *age.*, s. 226.

49 Buhari, *age.*, c: II, s. 103-110.

tabi olmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir. Önce Endhuy'a sahip olan Abdullah Sultan, Aralık 1572'de Belh kalesine ulaşmış, sıkı bir kuşatma altına aldığı şehirde kıtlığa neden olmuştur. Sonunda, 1573 yılında şehir teslim olmuş, şehrin yöneticiliğine oğlu Abdülmümin'i atamıştır.⁵⁰ Arkasından 30 Haziran 1574'te de Hisar şehrini zapt etmiştir.

Abdullah Sultan'ın Belh ve Hisar zaferleri, Taşkent ve Türkistan hâkimleri Baba Sultan ve Derviş Sultan'ı endişeye sevk etmiş, sıranın Semerkand'a geldiğini düşünüp harekete geçmişlerdir. Semerkand hâkimiyeti konusunda uzun soluklu mücadeleye rağmen iki taraf da birbirine üstünlük sağlayamamıştır. Mesele ancak 1578 yılında çözülmüştür. 11 Nisan 1578 tarihinde Semerkand'a gelen Abdullah Sultan, Civanmed Ali Sultan⁵¹ hâkimiyetindeki şehri kuşatmıştır. Ancak Baba Sultan'ın ona yardıma geldiğini öğrenince Civanmerd Sultan ile 12 Haziran 1578'de barış yapmışlardır. Ancak Baba Sultan'ın geldiğini Civanmerd Ali Sultan da öğrenince anlaşmayı bozmaya yönelmiş, bunun üzerine onun oğulları ile işbirliği yapan Abdullah Sultan harekete geçerek şehri zapt etmeyi başarmıştır. Civanmerd Ali Sultan ise yakalanarak idam edilmiştir.⁵² Abdullah Sultan, şehrin yönetimini Civanmerd Ali Sultan'ın oğlu Ebu'l-Hayr'a bırakmıştır. Böylece Köçküncülüler sülalesi de sorun olmaktan çıkmış, artık sıra Söyüncülülerin merkezi yönetime koşulsuz bağlanmasına gelmiştir.

Ağustos 1578'de Abdullah Sultan, Baba Sultan'a karşı Zemin şehrine sefer düzenlemiştir. Onun sefere çıktığını duyunca Hisar sultanları ile birlikte Din Muhammed de Baba Sultan'ın yanında konuşlanmışlar, ancak Buhara ordusu karşısında duramamışlardır. Baba Sultan ordusundan pek çok kişi esir alındığı gibi bol ganimet de ele geçirilmiştir. Buradan Baba Sultan'ın merkezi olan Taşkent üzerine yürüyen Abdullah Sultan burayı da kendisine tabi kılmıştır. Baba Sultan ise kaçarak en sonunda Mangıtlara sığınmıştır. İleri harekâtına devam eden Abdullah Sultan sırasıyla Sayram, Otrar, Sıgnak ve Türkistan'ı savaşız teslim almıştır. Bunun nedeni bu şehirlerin yöneticilerinin Buhara ordusuna direnecek vaziyette olmamalarıdır.⁵³

Bir müddet sonra Baba Sultan bağışlanması için Abdullah Sultan'a başvurmuştur. Abdullah Sultan onu affetmiş, ancak çok geçmeden Baba Sultan tekrar Taşkent'e

50 Buhari, *age.*, c: II, s. 126-162.

51 Civanmerd Ali Sultan Ebu-Said Han'ın (1530-1533) oğlu, Köçküncü Muhammed Han'ın (1512-1530) torunudur. Onun hakkında bkz. Katagan, *age.*, s. 148-149.

52 Buhari, *age.*, c: II, s. 187-210; Katagan, *age.*, s. 226-227, Semerkandî, *age.*, s. 149-150.

53 Buhari, *age.*, c: II, s. 224-226; Katagan, *age.*, s. 163-164; Haidar, *age.*, s. 226.

hâkim olarak isyan bayrağı açmıştır. Tam bu sırada Taşkent ordusu tarafından Endican şehrinin de tehdit edildiği haberi gelmiştir. Bunun üzerine, 1579 yılında Abdullah Sultan ilk önce Taşkent üzerine yürümüş ve Baba Sultan ile Çirçik Nehri kenarında şiddetli bir savaş yapmıştır.⁵⁴ Sonunda Baba Sultan hem savaşı, hem de Taşkent'i kaybederek Deşt-i Kıpçak'a kaçmak zorunda kalmıştır.

Bu zaferle birlikte Abdullah Sultan'ın kontrolündeki Buhara Hanlığı toprakları Deşt-i Kıpçak'a kadar uzanmıştır. Ancak 1579 yılında sağlanan bu kontrole rağmen bir yanda hanlığın kuzeydoğusunda, Taşkent ve çevresinde, bir yandan da güneydoğusunda çok geçmeden birtakım karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bu meselenin ayrıntıları şöyledir:

Abdullah Sultan'dan aradığını bulamayan kimi şehzade ve kabileler (kabile beyleri) tekrar Baba Sultan'a meyletmeye başlamışlardır. Ayrıca Kazaklardan Çalım Sultan'ın da desteğini elde eden Baba Sultan, sonunda Abdullah Sultan'a başkaldırmış ve Semerkand üzerine yürüyüşe geçmiştir.⁵⁵ Böylece Kazaklarla iş birliği halinde olan Baba Sultan başta Taşkent, Türkistan ve Hocend olmak üzere hanlığın birçok yerini yağmalamıştır. Bütün bu gelişmeler üzerine Abdullah Sultan önce hanlığın güneydoğusundaki sorunları çözüp arkasını sağlama aldıktan sonra harekete geçmiş ve Taşkent üzerine sefer düzenleyerek şehri kuşatmıştır. İşlerin kötüye gittiği gören Baba Sultan, Abdullah Sultan'ın hüsumundan kurtulabilmek için ona önce nüfuzlu iki soylu göndermiş, ancak onlar işi çözemeyince bu sefer din adamlarını araya koymuştur. Ancak bu da bir işe yaramamıştır. Bunun üzerine Kazaklardan yardım alan Baba Sultan, ayrıca Abdullah Sultan'ın kafasını karıştırmak için de küçük birlikler hazırlayıp Semerkand ve Buhara üzerine sevk etmiştir. Böylece Abdullah, şehirleri korumak için Taşkent kuşatmasını kaldıracaktı. Ancak Abdullah Sultan ordusundan küçük bir birlik ayırarak bu şehirleri korumaya göndermiş, ordunun esas kısmı kuşatmaya devam etmiştir.⁵⁶ Şehrin sıkı bir şekilde kuşatılması, sonunda açlığa neden olmuş, dayanamayan halk teslim olmayı kabul etmiştir. Müteakiben Türkistan'a doğru kaçan Baba Sultan'ı takip eden Abdullah onu yakalayamasa da, bölgede yaşayan Kazak sultanlarından Tevekkül, Abdullah Sultan'ın teveccühünü kazanmak adına asiye yakalayıp öldürmüştür.⁵⁷ Baba Sultan ölünce umutları kalmayan Sayram, Sabran ve Şahruhiye gibi pek çok bölge şehri

54 Buhari, *age.*, c: II, s. 253-254.

55 Haidar, *age.*, s. 232.

56 Haidar, *age.*, s. 233-234.

57 Muhammed Yar Katagan, Baba Sultan'ın ölüm tarihini 7 Ağustos 1582 olarak verir. Bkz. Katagan, *age.*, s. 164.

Abdullah Sultan'a teslim olmuştur. En sonunda da Türkistan ve Otrar şehirleri itaat altına alınmıştır.⁵⁸ Böylece 1582 yılına kadar Seyhun'un kuzeyine kadar saha zapt edilmiş, Abdullah Sultan muhtemelen zaferinin bir nişanesi olarak da Ulu Dağ mevkiinde bir cami inşa ettirmiştir. Bunun anlamı Söyüncüklüler de kesin olarak sorun olmaktan çıkarılarak Camibegliler tek ve rakipsiz bir şekilde Buhara Hanlığı'na sahip olmuşlardır.

1583 yılında ise Abdullah, Fergana'yı hanlığa dâhil etmiştir. Çok geçmeden de aynı yıl içinde babası İskender Han'ın ölümü üzerine, Hoca Sa'd Cuybarî'nin de desteği ile yeni han seçilmiştir.

Sonuç

16. yüzyılda Buhara Hanlığı'nı kuran ve yöneten Şibanîler (Ebu'l-Hayrılar) Hanedanı, bu imkânı sahip oldukları siyasi karizma ve daha çok Özbek emirlerine dayanan askerî güç kadar Mâverâünnehr'in Sünni din adamlarını (ulema, tasavvuf erbabı) yanlarına çekmeleri ile temin etmişlerdir. Böylece bir yandan Safeviler gibi harici düşmanlara karşı güçlü bir destek elde ettikleri gibi bir yandan da iç meselelerde de onların nüfuzundan her daim yararlanmışlardır. Ancak etkin olan hanlık hukukuna göre ülkenin hanedan üyelerinin ortak mirası olması, çoğu zaman güçlü bir merkezî yönetimin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Buhara Hanlığı'nda da bu durum devletin kurucusu Muhammed Şibanî Han'ın ölümüyle birlikte hemen kendisini göstermiştir. Hanlık çok geçmeden Buhara, Semerkand, Belh ve Taşkent merkezli olmak üzere dört ana yönetim bölgesine bölünmüş, bu parçalı yapıyı bir araya getirmek hiç de kolay olmamıştır. Muhammed Şibanî Han'ın karizmatik yeğeni Ubeydullah Han (1533-1540) bunu başaramamış, bu işin üstesinden ancak II. Abdullah Han şehzadeliği döneminde gelebilmiştir. Muvaffakiyetinin nedenleri arasında askerlerine mümkün olduğunca yeni hedefler göstererek gelecek ve ganimet vaat etmesi, kamu yararına imar ve iskân faaliyetlerinde bulunması, iyi bir savaşçı ve stratejist olması, Özbek Sultanları arasındaki rekabetten istifade etmesi ve belki de bunların hepsinden önemlisi tarikat liderleriyle işbirliği yapması, onların güvenini kazanması ve onlara geniş haklar/vakıflar tahsis etmesi sayılabilir. Ancak yaptığı bu mücadele ve kurduğu düzen kendi içinde birtakım aksaklıkları da barındırmıştır. Özbek sultanlarının gücünü ortadan kaldırmak için kabile beylerine dayanması, sultanların iktidarını yok etse de bu sefer de Kul Baba Kükeltaş gibi nüfuzlu beylerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla Abdullah, sultanlardan boşalan yönetim alanını yeni kurumlarla dolduramamıştır.

58 Haidar, *age.*, s. 239-240.

Buhara Hanlığı'nda Merkezî Yönetimin Güçlendirilmesi İçin
Atılan Adımlar (1557-1583)

579

Bu yüzden, onun oluşturduğu bu dirlik ve düzen çok uzun soluklu olmamış, 1598 yılında ölümünden sonra yerine geçen oğlu Abdülmümin Han döneminden itibaren hızlı bir şekilde merkezî yönetim zayıflamış, ekonomi bozulmuş, hatta devlet yıkılma tehlikesi atlatmıştır. Çok geçmeden de hanedan değişikliği meydana gelerek iktidarı kaynaklarda Astrahanîler (Tukay-Timurîler, Canîler) ismiyle anılan yeni bir hanedan devralmıştır.

Kaynaklar

Ahmedov, B. A., “Rol’ Cuybarskih Hocey v Obşestvenno-Politiçeskoj Jizni Sredney Azii v XVI-XVII vv.”, *Duhovenstvo i Politiçeskaya Jizn na Blijnem i Srednem Vostoke v Period Feodalizme*, Nauka, Moskova 1985, s. 16-31.

Ahmedov, B. A., *Gosudarstvo Koçevih Uzbekov*, Nauka, Moskva 1965.

Alemara-yı Şah İsmail, Ed: Asgar Muntezır Sahib, Tahran 1384 hş.

Andican, A. Ahat, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

Buhari, Hafız-i Taniş, *Şeref-Name-yi Şahi (Kniga Şahskoy Slavi)*, Faksimile Rukopisi D 88, *Perevod s Persidskogo, Vvedenie, Primeçaniya i Ukazateli M. A. Salahetdinovoy*, c: I, Izdatel’stvo “Nauka”, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskova 1983.

Buhari, Hafız-i Taniş, *Şeref-Name-yi Şahi (Kniga Şahskoy Slavi)*, Faksimile Rukopisi D 88, *Perevod s Persidskogo, Vvedenie, Primeçaniya i Ukazateli M. A. Salahetdinovoy*, c: II, Izdatel’stvo “Nauka”, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskova 1989.

Dale, Stephen F., “Bābur”, *EF*, edited by Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, and Everett Rowson, <http://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopaedia-of-islam-3>, Erişim: 24 Nisan 2018.

Dickson, Martin B., *Shah Tahmasb and Uzbeks (The Duel for Khorasan with Ubayd Khan: 930-940/1524-1540)*, Princeton Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1958.

Duğlat, Mirza Haydar, *Tarih-i Reşidi*, çev. E. Denison Ross, Türkçesi Osman Karatay, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

Haidar, Mansura, *Central Asia in the Sixteenth Century*, Manohar Publishers & Distributors, New Delhi 2002.

Hasan Rumlu, *A Chronicle of the Early Safawis, Being the Ahsanu’t-Tawarikh of Hasan-i-Rumlu*, c: II, Ed: C. N. Seddon, Oriental Institute, Baroda 1934.

Huncî, Fazlullah b. Ruzbihan, *Mihmanname-yi Buhara: Tarih-i Padişahî-yi Muhammed Şibanî*, ed: Minuçehr Setudeh, Tahran 1341 hş.

Ivanov, P. P., *Hozıyaystvo Cuybarskih Şeyhov: K İstorii Feodal’nogo Zemelvaladeniya v Sredney Azii v XVI-XVII vv.*, Izd-vo Akademii Nauk SSSR, Moskova 1954.

Jenkinson, Anthony, *Early Voyages to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and other Englishmen with some Account of the First Intercourse of the English with Russia and Central Asia by Way of the Caspian Sea*, c: I, ed. E. Delmar Morgan and C. H. Coote, Londra 1886.

Katagan, Muhammed Yar ibn Arab, *Musahhiru'l-Bilâd: Tarih-i Şibaniyan (Sede-i Dehom-ı Hicri)*, ed: Nadire Celalî, Miras-ı Mektub, Tahran 1385 hş.

Kılıç, Nurten, *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybani Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.

Macit, Abdulkadir, *Şeybani Özbek Hanlığı: Siyasi, İdari, Askeri ve İktisadi Yapı*, Nobel Yayınları, Ankara 2016.

McChesney, R. D., “Juybâris”, *EIr*, c: XV, 2009, ss. 262-268.

McChesney, R. D., *Waqf in Central Asia: Four Hundred Years in the History of a Muslim Shrine, 1480-1889*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1991.

McChesney, Robert D., “Central Asia VI. In the 10th-12th/16th-18th Centuries”, *EIr*, c: V, 1992, ss. 176-193.

Monshi, Eskandar Beg, *History of Shah Abbas the Great (Tarik-e Alamara-ye Abbasi)*, Westview Press, Boulder, Colorado 1978.

Muhammed Selim Bek b. Muhammed Rahim, *Keşkül-i Selimî ve Tarih-i Mütekaddimîn ve Müteahhirîn*, ed: Molla Abdulkerim b. Molla Abdurrezak, Taşkent 1912.

Sarwar, Ghulam, *History of Shah İsmail Safawi*, Muslim University, Aligarh 1939.

Schwarz, Florian, “Bukhara and Its Hinterland: The Oasis of Bukhara in the Sixteenth Century in the Light of the Juybari Codex”, *Bukhara: The Myth And The Architecture*, ed: Attilio Petruccioli, Aga Khan Program for Islamic Architecture at Harvard University and the Massachusetts Institute of Technology, Cambridge [Mass.] 1999, ss. 79-92.

Semerkindî, Mir Seyyid Şerif Rakim, *Tarih-i Rakim*, ed: Minuçehr Setudeh, Tahran 1380 hş.

Seydi Ali Reis, *Mir'atü'l Memalik (Ülkelerin Aynası)*, ed: Necdet Akyıldız, Tercüman 1001 Temel Eser, ty.

The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis in India, Afghanistan, Central

Asia, and Persia During the Years 1553-1556, Translated from the Turkish with notes by A. Vambéry, Luzac, Londra 1899.

Togan, A. Zeki Velidî, *Bugünkü Türk İli, Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

Vasîfî, Zeyneddid Mahmud, *Bedâiyü'l-Vekâyi*, c: I, Tashih: Aleksander Beldirof, İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, Tahran 1349 hş.